

Socialna realnost, socialne predstave, socialni konstrukcionizem - v čem je razlika med njimi?

JANEZ BEČAJ

POVZETEK

Socialne predstave in socialni konstrukcionizem sta pojava, značilna za sodobno socialno psihologijo. Podobna sta klasičnemu pojmu socialne realnosti. Postavlja se vprašanje, v čem se omenjeni pojavi pravzaprav razlikujejo. Analiza nam pokaže, da imajo precej enakih lastnosti: vsi trije pojavi so nadosebni, relativno stabilni, socialno konstruirani in vezani na socialno interakcijo. Nekaj razlik najdemo v njihovih funkcijah, ki pa so precej nejasne, pestre in segajo od poenostavljanja prekompliciranega okolja pa do strukturiranja okolja in redukcije anksioznosti.

Analiza na osnovi Piagetovega modela odnosa med organskimi regulacijami in kognitivnimi procesi, s katerim lahko določimo motivacijsko osnovo tovrstnih pojavov, pokaže, da utegne iti za en sam pojav, ki ga je mogoče uvrstiti v širši strukturni model okolja in katerega funkcija je kategorizacija okolja. Poenostavljanje prekompleksnega okolja lahko zavrnemo in prav tako reduciranje človekove anksioznosti. S pomočjo Piagetovega modela je mogoče dokazovati prav nasprotno, da namreč tovrstni pojavi anksioznost povzročajo. Socialna realnost, socialne predstave in socialni konstrukcionizem bi lahko torej bili le trije različni vidiki istega pojava.

ABSTRACT

SOCIAL REALITY, SOCIAL CONCEPTS, SOCIAL CONSTRUCTIONISM AND THE DIFFERENCE BETWEEN THEM

Social concepts and social constructionism, which are typical phenomena in modern social psychology, both resemble the classical notion of social reality. A question arises as to the difference between the three phenomena. An analysis shows that they possess several attributes in common, all being super-personal, relatively stable, socially structured and dependent on social interaction. Although some differences can be found in their functions, these are rather unclear and variegated, ranging from the simplification of the over-complicated environment to the structuring of the environment and the reduction of anxiousness.

An analysis based on Piaget's model of the relationship between organic regulations and cognitive processes, by means of which we can determine the motivational basis of such phenomena, suggests that we may be dealing with one and the same phenomenon. The function of this phenomenon, which can be classified into a wider structural model of the environment, is the categorisation of environment. We can refute the simplification of the over-complex environment as well as the reduction of human anxiousness. Indeed, by means of Piaget's model it is possible

to prove the opposite, that is, that anxiety is caused by such phenomena. Social reality, social concepts and social constructionism could, therefore, be three different aspects of one and the same phenomenon.

Med pomembne značilnosti sodobne socialne psihologije gotovo spada povečano zanimanje za socialnopsihološke pojave, ki jih je mogoče označiti kot supraindividualne. Predvsem mislimo na socialne predstave in socialni konstrukcionizem. Vtis je, da se s tem socialna psihologija vrača k nekaterim značilnostim svojega prvotnega obdobja, saj so bili tovrstni pojavi omenjeni v vseh zgodnjih definicijah te vede. Lindner je leta 1871 ločil individualno psihologijo od socialne in od slednje pričakoval, da bo

"na osnovi preučevanja vzajemnega delovanja več posameznikov v družbi pojasnila pojave in zakonitosti družbenega življenja ljudi" (Zvonarevič, 1978, 2).

Po Rossu (1908) naj bi socialna psihologija pojasnila uniformnosti v občutenju, prepričanjih ali hotenjih, po McDougallu (1908) pa, kako se oblikuje družbeno mentalno življenje (prav tam). Danes še vedno najbolj uporabljana, izrazito individualistično naravnana definicija G. Allporta, po kateri socialna psihologija preučuje

"...na kakšen način vpliva na mišljenje, občutenje in vedenje posameznikov resnična, namišljena ali implicitna prisotnost drugih oseb" (Allport, 1968),

je nastala pozneje, pod vplivom prizadevanj po objektivnosti in eksperimentalno laboratorijskem pristopu. To je povzročilo, da se je socialna psihologija že zelo zgodaj začela izogibati vsemu, česar se ni dalo dovolj natančno meriti (prim. Morawski, 1986). Pojavi, ki so dišali po metafiziki, so postali ne vredni resnega znanstvenega preučevanja. Titchiner je tako npr. v nekrologu ob Wundtovi smrti njegovo ukvarjanje s 'Völkepsychologie' pripisal posledicam znanstvenikove senilnosti (Parker, 1989, str. 34) in tako "rešil" znanstvenikov ugled, pridobljen na področju eksperimentiranja. Socialna psihologija je s svojo 'trdo znanstveno' orientacijo na ta način pomembno tudi sama pripomogla k delitvi 'interesnih področij' s sociologijo, ji skladno z Durkheimovim teoretičnim konceptom prepustila vse, kar je bilo "kolektivnega", in se sama usmerila predvsem v preučevanje vpliva socialnega okolja na posameznika.

Kot vemo, socialna psihologija v tej usmeritvi vendarle ni bila popolnoma enotna. Poleg klasične, predvsem eksperimentalno naravnane, je ves čas obstajala še tako imenovana sociološka socialna psihologija. Pa tudi iz prevladujoče klasične smeri socialnopsihološki pojavi skupinskega značaja niso nikoli popolnoma izginili. Sherif je npr. poznal t. i. 'koncepte', ki naj bi bili nekakšna splošno razširjena iracionalna in zmotna prepričanja, ki pomembno oblikujejo socialno vedenje človeških skupin in posameznikov (Sherif, 1967). Avtor je menil, da jih bo znanost s svojimi objektivnimi spoznanji sčasoma odpravila. Iz te Sherifove napovedi lahko vidimo, kako je bil pomen supraindividualnih pojavov v takratnem času podcenjen in kako je bil človek implicitno razumljen predvsem kot racionalno bitje.

Poleg še nekaterih drugih pojavov, je bil v klasični socialni psihologiji ves čas znan tudi pojem "socialne realnosti", čeprav le-ta eksperimentalno ni bila dostopna, niti ni bila nikoli ustrezno definirana. Pojem so uporabljale med drugimi tudi tako pomembne avtoritete, kot npr. Asch (1953), Festinger (1950), Tajfel (Tajfel, Turner,

1986), v današnjem času pa npr. tudi Farr in Moscovici (Farr, Moscovici, 1984) ter Turner (1991).

V tem okviru se je mogoče vprašati, če je socialne predstave in socialni konstrukcionizem možno razumeti kot korekcijo klasične socialnopsihološke naravnosti. Kar sama od sebe se namreč ponuja misel, da prvotne definicije socialne psihologije sploh niso bile tako napačne in da se bo prej ko slej treba vrniti k njim. Z drugimi besedami, za razumevanje človekovega socialnega življenja utegnejo biti pojavi makro (in mezzo) socialne ravni pomembnejši od tistih na mikro ravni. Še drugače, socialnega vedenja posameznika ni mogoče ustrezno razumeti brez upoštevanja širšega socialnega okolja. Zdi se, kot da se raziskovalci na področju klasične socialne psihologije, ne glede na to, v katero smer gredo, na koncu vedno tako ali drugače znajdejo pred vrati, ki vodijo k preučevanju pojavov nad mikrosocialno ravni. Vtis je, da t. i. sociološko naravnana socialna psihologija dobiva pomembno prednost pred klasično psihološko.

V ozadju dileme, s čim naj se pravzaprav ukvarja socialna psihologija, na osnovi česar bi šele bilo mogoče zanesljiveje ugotavljati, kaj vse naj bi bil predmet njenega preučevanja, je v bistvu zelo preprosto vprašanje človekove socialne motivacije: Kaj je osnova oz. v čem je pravzaprav izvor človekovega socialnega vedenja? Raziskovanje je lahko omejeno zgolj na preučevanje vplivanja socialnega okolja na posameznika (G. Allport) le, če izhajamo iz prepričanja, da je človek biološko samozadostno bitje in je socialnost na to osnovo le nacepljena. Kakor hitro pa dopustimo, da je človekova eksistenca možna zgolj v socialnem okolju, iz tega nujno sledi, da le-to ne more biti pomembno zgolj kot dodaten oblikovalec človekovega vedenja, ampak kot eden od pogojev za existenco samo. V tem primeru lahko pričakujemo, da obstajajo skupinski pojavi, ki so za človeka eksistenčno pomembni in brez njihovega poznavanja človekovega socialnega življenja ni mogoče razumeti. Toda, če je tako, na osnovi česa lahko to trdimo?

Ali nam socialna realnost, kot klasični supraindividualni pojav, socialne predstave in socialni konstruktivizem lahko odgovorijo na to vprašanje? Ali socialne predstave in socialni konstrukcionizem pomenita bistven paradigmatški premik v socialni psihologiji? Ali prinašata spoznanja, ki pomembno spreminjajo razumevanje človekovega socialnega vedenja? In ali sploh gre za različne pojave? To so vprašanja, na katera bomo skušali odgovoriti. Pred tem bomo na kratko analizirali vsakega od obravnavanih pojavov.

SOCIALNA REALNOST

Pojem "socialna realnost" naj bi, v nekoliko drugačnem pomenu, uporabila prva Lewinova sodelavka Mahlerjeva (Gollwitzer, Wicklund, 1985, 34), se pa v zvezi s tem pojmom vendarle največkrat navaja Festingerjev model iz petdesetih let. Po njem socialna realnost pomeni eno od skrajnosti realnostnega kontinuuma. Drugo skrajnost predstavlja fizična realnost in obe sta v komplementarnem odnosu. Pomanjkanje fizične realnosti naj bi bil prazen prostor, v katerega vstopi socialna. Obe realnosti imata za človeka pomen objektivno obstoječega, oziroma resničnega. Razlikujeta pa se po kriterijih, ki ju določajo. V primeru fizične realnosti je oporna točka fizični svet, katerega lahko vsak posameznik izkusi na enak način: steklo se razbije, letni časi si sledijo v enakem vrstnem redu, stvari padajo navzdol ipd. Posamezniki so v tovrstnih spoznanjih uniformni, vendar ne zaradi medsebojnega usklajevanja, ampak zaradi enakih izkušenj, do katerih pridejo neodvisno drug od drugega.

Socialna realnost je temu nasprotna. Tu referenčna točka ni v fizični realnosti,

dostopni vsakemu posamezniku posebej, ampak v konsenzu, ki se vzdržuje s socialno interakcijo. Uniformnost je dosežena z medsebojnim usklajevanjem. Festinger je predpostavljajal, da do takega usklajevanja pride vedno, ko je neka stvar ali dogodek za posameznika kakorkoli pomemben, pa ga v fizični realnosti ni mogoče objektivno preveriti oz. določiti. V takem primeru je treba poiskati referenčno točko v drugih ljudeh, tako da se preveri, kaj mislijo oni. Če mislijo enako, potem je sodba ali mnenje pravilno, resnično, objektivno.

V obeh realnostih je uniformnost nujna, vendar je osnova zanjo drugačna. V fizični realnosti so to enake izkušnje, v socialni pa soglasje. V socialno realnost spadajo tako mnenja, prepričanja, različne sodbe, estetika ipd., pa tudi presoja različnih, sicer objektivno določljivih dogodkov. Torej vse tisto, česar individualno ni mogoče neposredno preveriti. Komplementarnost obeh realnosti pomeni, da se socialna oblikuje zaradi odsotnosti fizične, torej takrat, ko se človek v svojem okolju ne more orientirati samostojno, na osnovi dosegljivih empiričnih podatkih. Socialna realnost je tako v obratnem razmerju s fizično (Festinger, 1950). Motivacijsko osnovo socialne realnosti vidi Festinger v posebnem gonu ("drive") po primerjanju:

"V človekovem organizmu obstaja gon po primerjanju svojih mnenj in sposobnosti" (cit. v: Frey, Irle I, 1984, 77)¹.

Festingerjev koncept socialne realnosti je bil precej kritiziran, in sicer v dveh bistvenih smereh. Najprej je problematična komplementarnost obeh realnosti. Večina avtorjev je ne sprejema in trdi, da sta obe realnosti tako prepleteni, da ju takorekoč ni mogoče razločiti. To so npr. Asch (1953), Watzlawick (1976), Montmollinova (1977), Moscovici, Faucheux (1972) in Turner (1991). Prištevamo lahko tudi Tajfla, ki govori o socializirani fizični realnosti (Tajfel, Turner, 1986). Najbolj temeljit v kritiki komplementarnega odnosa dveh realnosti je Turner (1991), ki ob tem opozarja, da je prav na osnovi Festingerjevega dela prišlo v socialni psihologiji do napačnega razlikovanja informacijskega in normativnega vplivanja (tu misli seveda predvsem na Deutscha in Gerarda, 1955). Turner (kot tudi večina ostalih avtorjev) opozarja, da je bistven del socialne realnosti socialna norma, ki jo definira kot splošno, s konsenzom sprejeto stališče referenčne skupine do nečesa (Turner, 1991, 148). To je kriterij za preverjanje veljavnosti informacij, primernosti ali neprimernosti vedenja ipd. Seveda pa norma (pa tudi ostali pojavi, ki naj bi po Festingerju spadali v socialno realnost, torej mnenja, prepričanja ipd.) ni omejena zgolj na socialno realnost. Daje tudi pomen in opredeljuje primernost odnosa do posameznih delov fizične realnosti. Le-ta s tem dobi pomene, ki jih sama na sebi nima, in postane "socializirana". Obe realnosti se tako zlepi do take mere, da njuno razločevanje enostavno ni mogoče.

Drugi očitke se nanaša na motivacijsko osnovo socialne realnosti, torej na gon po primerjanju. Ta seveda ni bil nikoli dokazan in prav možno je, da je bil uporabljen preprosto zato, ker drugače ni bilo mogoče zadovoljivo pojasniti, zakaj je človek tako občutljiv na svoje socialno okolje, da se z njim neprestano primerja. Ta možnost je lahko verjetna, ker se je pojem socialne realnosti, v Festingerjevem smislu, pojavil v literaturi prej (1950) kot omenjeni gon (1954). Kakorkoli že, motivacijska osnova socialne realnosti naj bi po Festingerju bila v človekovi potrebi (ta je v literaturi sčasoma nadomestila prvotni gon) po vrednotenju svojih mnenj in sposobnosti. Intenziteta primerjanja, katerega funkcija je preverjanje socialne realnosti (social reality testing),

¹ "There exists in human organism a drive to evaluate his opinions and abilities" (L. Festinger: A theory of social comparison processes, Human Relations, 1954, 7, 117).

pa naj bi se stopnjevala skladno s povečanjem nejasnosti oz. nestrukturiranostjo realnosti, s potrebo po ovrednotenju samega sebe ter s tem, v kakšni meri ljudi, s katerimi se je mogoče primerjati, percipiramo kot sebi podobne (prim: Turner, 1991).

Festingerjev model procesov socialnega primerjanja je bil osnova za Schachterjevo eksperimentiranje na področju afilicije (Schachter, 1959) in za preučevanje kognitivnih, socialnih in fizioloških determinant čustvenih stanj (Schachter, Singer, 1962), ki se v literaturi pogosto zmotno navaja kot teorija čustev (prim. Turner, 1991). Posebej Schachterjevo ukvarjanje z afilicijo je utrdilo vtis, da je človek v osnovi anksiozno bitje. Afilicija naj bi namreč zmanjševala negotovost in potrjevala primernost določenega vedenja. Toda Schachter je raziskovanje afilicije kmalu opustil, tako da je v resnici ni dokazal (prim. Aronson, Ellsworth, Carlsmith, Gonzales, 1990), pač pa je le okvirno potrdil Festingerjevo postavko, da človek na osnovi informacij iz socialnega okolja oblikuje predstavo o realnosti, skladno z njo nato percipira tudi samega sebe in na tej osnovi oblikuje vedenje. Prav tu naj bi bil po Gergenu tudi eden od začetkov socialnega konstrukcionizma.

Na osnovi teh, pa še vrste drugih klasičnih socialnopsiholoških eksperimentov je mogoče sklepati, da utegne biti medsebojno primerjanje sicer res trajna in spontana človekova dejavnost, čeprav pride do značilnih reakcij le takrat, ko so percipirane razlike za posameznika dovolj velike in dovolj pomembne (npr. Asch, 1953, Sherif, 1967), ali pa takrat, ko je za posameznika situacija sama na sebi kritična (npr. Schachter, 1959, Schachter, Singer, 1962). Vsem navedenim, tudi eksperimentalno dovolj potrjenim ugotovitvam seveda ni mogoče ugovarjati. Dejstvo pa vendarle je, da razlage, zakaj je človek tako pomembno odvisen od svojega socialnega okolja (in njegove socialne realnosti), vendarle ne dobimo. Potreba (ali gon) po primerjanju nam ne zadošča, ker sama po sebi ni dokazana, niti ni teoretično utemeljena.

SOCIALNE PREDSTAVE

Povzetek različnih definicij tega pojava navajata Potter in Litton takole:

"Socialne predstave so 'koncepti, trditve in pojasnila, ki se pojavljajo v komunikaciji vsakdanjega življenja... Njihov karakter je v bistvu kolektiven...; člani določenih socialnih skupin imajo enake predstave, ki jim omogočajo orientacijo v svetu in zagotavljajo kodirni sistem za socialno izmenjavo.... Socialne predstave lahko vidimo tudi kot lingvistično utemeljen aparat za aktivno osmišljanje socialnega sveta" (Potter, Litton, 1985a, str. 82).

Moscovici, ki velja za začetnika sodobnega raziskovanja na tem področju, sam pravi, da so socialne predstave

"kognitivni sistemi s svojo lastno logiko in jezikom... (v Farr, 1977)

ter poudarja, da ne gre za

"mnenja o' ali 'predstave o' ali 'stališča do', pač pa za 'teorije' ali 'svežnje znanj', ki so organizirani po svojih pravilih, za odkrivanje in organizacijo realnosti,... vrednostnega (-ih) sistema (-ov), idej in ravnanj" (prav tam).

Definicija je nejasna, saj ne vemo, kaj naj bi ti 'svežnji znanj', ki so nekaj več kot

'predstava o' ali 'stališče do', vse zajemali. Nekateri kritiki zato pravijo, da so socialne predstave koncept, ki šele išče svojo teorijo (Potter, Litton, 1985a).

Moscovici socialne predstave ostro ločuje od tradicionalnega socialnopsihološkega koncepta stališča. Za razliko od teh naj bi

"socialne predstave ne določale le odnosa do nekega objekta, pač pa tudi objekt sam, tako da je ta iz psihološke perspektive torej konstruiran s socialnimi predstavami" (cit. v Potter, Litton, 1985a).

Tudi Billig opozarja, da pri socialnih predstavah ne gre zgolj za odnos do nečesa, ampak tudi za razumevanje, pojasnitev in vzročno povezovanje nekega elementa z drugimi elementi okolja. To je potem osnova ne le za konkretno ravnanje, ampak tudi za "teorije", 'zgodbe', 'pravila', 'legende' ipd." (Billig, 1988, 4). V 'svežnje znanj' so vključene tudi vrednote, ideje in različna ravnanja.

Socialne predstave so najtesneje povezane s socialno interakcijo oz. komunikacijo.

"Posamezniki in skupine ustvarjajo predstave s komunikacijo in kooperacijo. Očitno jih ne oblikujejo posamezniki izolirano. Ko enkrat nastanejo, začnejo živeti svoje lastno življenje; krožijo, se spajajo, se odbijajo in privlačijo, omogočajo nastajanje novih predstav, medtem ko stare odmirajo. Socialne predstave so splošno sprejete, okrepljene s tradicijo in so v tem smislu 'socialna realnost sui generis'" (Farr, Moscovici, 1984, 13, poudarek v originalu).

"Bolj kot je izvor pozabljen in konvencionalnost spregledana, bolj postajajo fosilnega značaja. Ideja se postopoma materializira" (prav tam, poudarek je v originalu).

Socialne predstave so torej v bistvu socialna realnost. Fizična realnost s tem, po Moscoviciju, ni zanikana, je pa v drugem planu. Človek je bolj kot s fizično, določen s socialno realnostjo (Wells, 1987, 437).

"Ne bi želel narediti vtisa, kot da predstave niso skladne z nečim, čemur pravimo zunanji svet. Samo preprosto ugotavljam, da imamo, kar se tiče realnosti, na razpolago zgolj predstave, katerim sta prilagojena tako perceptualni kot kognitivni aparat ... To pomeni, da ni nobene informacije o kateremkoli objektu ali osebi, ki ne bi bila popačena s predstavami. Njihova podoba je zato nujno nejasna in delno nedostopna ("partially inaccessible") (Farr, Moscovici, 1984, 5).

Človek torej lahko percipira svoje okolje samo skladno s smislom, ki mu ga daje. Zaradi tega so socialne predstave, kot svežnji znanj, prej osnova za percepcijo kot za percepcijo. Kot socialna realnost 'sui generis' tudi pomenijo nujno strukturiranje okolja. To je primarnega pomena za eksistenco in ima prednost pred 'spoznavanjem', katerega ne more biti brez poprejšnjega strukturiranja.

Funkcije, ki so pripisane socialnim predstavam, so izjemno pomembne. Herzlichova jo vidi v konstrukciji realnosti, ki določa tako dražljaj kot odgovor nanj (Herzlich, 1975, 382). Po Moscoviciju naj bi omogočale orientacijo v fizičnem in socialnem prostoru ter omogočale obvladovanje prostora (Farr, 1977, 492), zmanjševale naj bi negotovost posameznika na minimum ter omogočale komunikacijo (Potter, Litton, 1985a, 84). Bile naj bi tudi osnova za percepcijo in atribucijo, za oblikovanje socialne interakcije (Hewstone, Jaspers, Lalljee, 1982) ter specifična karakteristika socialne skupine (Herzlich, 1975, 385), ki je osnova socialni identifikaciji (Hewstone in sod., 1982). Če imajo socialne predstave v resnici vse naštetje funkcije, potem gre brez vsakega

dvoma za najosnovnejši socialnopsihološki pojav. Toda, kakšna je njegova motivacijska osnova? Tu pa je Moscovici takorekoč brez odgovora. Najprej pravi, da bi odgovor lahko iskali v treh klasičnih hipotezah, s katerimi je človeku pripisana intencionalnost, težnja po notranji stabilnosti in težnja po vedenjski kontroli. Toda Moscoviciju so te hipoteze presplošne in razmišljanje o motivacijski osnovi socialnih predstav sklene takole:

"Torej moram poiskati drugačne hipoteze, takšne, ki so manj splošne in bolj skladne z rezultati raziskav na tem področju. Zaradi pomanjkanja prostora ne morem obravnavati niti svojih zadržkov niti še naprej utemeljevati svoje teorije. Brez obnavljanja moram povedati, da gre za intuicijo in dejstvo, v katerega sem prepričan, to je, da je smisel vseh predstav v tem, da naredijo nekaj, kar je tuje ali neznano samo na sebi za domače. Mislim na to, da so konsenzualni univerzumi prostor, v katerem se vsakdo želi počutiti varnega" (Farr, Moscovici, 1984, 23-24, poudarek je v originalu).

SOCIALNI KONSTRUKCIONIZEM

Najpomembnejši predstavnik socialnega konstrukcionizma K. Gergen definira ta pojav takole:

"Socialni konstrukcionizem se ukvarja predvsem s pojasnjevanjem procesov, s katerimi ljudje opisujejo, razlagajo ali drugače pojasnjujejo svet (vključno s seboj), v katerem živijo" (Gergen, 1985, 266).

"Je poskus narediti bolj jasne splošne oblike razumevanja, kakršne obstajajo danes, kakršne so obstajale v preteklosti in kakršne bi lahko bile, če bi bilo kreativno hotenje pač tako usmerjeno" (Gergen, Davis, 1985, str. 4).

Svet, v katerem človek živi, je po tem gledanju artifakt, ki nastane s pomočjo medsebojne izmenjave (human oz. social interchange). Različni koncepti, ki jih uporablja človek, niso refleksija zunanjega objektivno obstoječega sveta v človekovi zavesti, pač pa njegovi lastni, s socialno interakcijo oblikovani konstrukti, ki jih človek doživlja kot pravo, objektivno obstoječo realnost. To seveda pomeni, da je človekovo videnje o zunanjem svetu v bistvu historičnega značaja, kulturno oblikovano (ne le vplivano) in lahko zavzema različne oblike, ki pa so s funkcionalnega vidika enakovredne. Socialni konstrukcionizem je zato v svojem bistvu radikalen dvom v to, da je svet resnično tak, kakršen se zdi (Gergen, Davis, 1985, str. 4).

Gergen dokazuje pravilnost svojega modela z navajanjem rezultatov različnih raziskav, iz katerih je razvidno, da so imeli v socialni psihologiji obravnavani koncepti, kot npr. 'otrok', 'materinska ljubezen', 'romantična ljubezen', 'agresivnost', 'čustvo', 'moralnost', 'shizofrenija', 'nasilje v družini' pa tudi 'self', v različnih socialnih prostorih in časovnih obdobjih zelo različne pomene. Poleg tega so taki koncepti običajno povezani s socialnimi, moralnimi, političnimi in ekonomskimi institucijami, s katerimi se medsebojno podpirajo (Gergen, 1985). Trdoživost tovrstnih pojavov očitno ni odvisna od njihove lastne empirične validnosti, pač pa od živosti socialnih procesov, s katerimi se oblikujejo, prenašajo in utrjujejo. To so komunikacija, pogajanja, konflikti ali retorika (prav tam, str. 268). Imajo pa zelo pomemben vpliv na ravnanje v konkretnih situacijah, saj tako ali drugačno razumevanje nečesa pomeni tudi temu ustrezno ravnanje (npr. predstava o vzgoji, o tem, kaj otrok pri določeni starosti zmore, ipd.) (prav tam). Osrednja točka socialnega konstrukcionizma je potemtakem ugotovitev, da določene

oblike vedenja, dogodki ali pojavi, ki jih preučuje družboslovje, sami po sebi ne obstajajo, so le konstrukti, ki nastajajo znotraj določenih kultur in različnih socialnih kontekstov. V tem smislu socialni konstrukcionizem pomeni "konfrontacijo s tradicionalnim zahodnim konceptom objektivistične, individualistične in ahistorične znanosti" (Gergen, Davis, 1985, 12), saj je mogoče dvomiti, da je obstoj različnih splošno sprejetih kategorij oz. konceptov za opazovanjem res mogoče potrditi (Gergen, 1985, 267). To seveda potegne za seboj vprašanje, kaj psihologija (in družboslovje nasploh) potem pravzaprav sploh raziskuje, ko se ukvarja z naštetimi problemi. Pri tem ne gre zgolj za vprašanje, ali se je mogoče uspešno izogniti vsakokratnemu vplivu socialnega okolja. Socialni konstrukcionizem gre tu še veliko dlje: predpostavlja namreč, da so naštetimi in podobni pojavi lahko z raziskovanjem sploh šele oblikovani. Družboslovje naj bi torej svoj raziskovalno področje v pomembni meri ustvarjalo kar samo - z raziskovanjem.

Osrednja točka socialnega konstrukcionizma tako ostaja ugotavljanje in doka-zovanje,

"da človek ni pasivno bitje ali breztelesni intelekt, ki predeluje informacije, pač pa veliko bolj aktiven dejavnik" (Sarbin, Kitsuse, 1994, 2).

Posameznik torej ni zgolj izpostavljen socialnemu okolju, zaradi česar se spreminjajo njegove intrapsihične kategorije (kot to predvideva definicija socialne psihologije G. Allporta), ampak ga prav nasprotno s pomočjo socialne interakcije sploh ustvarja. Klasično raziskovanje na področju socialne psihologije, ki poteka pod vplivom pozitivistične tradicije, je po mnenju avtorjev, ki pripadajo socialnemu konstrukcionizmu, v svojem bistvu zgrešeno. Zaradi napačnega razumevanja socialnih pojavov je napačna tudi izbira metodologije. Ta je skladna s "konstruktom" človeka, ki naj bi bil v odnosu do socialnega okolja predvsem pasiven (prav tam). Heretičnost socialnega konstrukcionizma je v tem, da postavlja v dvom prav tisto, kar sicer družboslovje skuša odkriti kot objektivno obstoječe, trdne zakonitosti. Andersen je npr. mnenja, da je znanost v najboljšem primeru le demokratična debatna družba, v kateri konsenz, ki je oblikovan s pomočjo socialnih javnih procesov, daje občutek objektivnosti (Andersen, 1994, 132).

Gergen socialni konstrukcionizem loči od Piagetovega socialnega konstruktivizma in ga vidi bližje "socialni konstrukciji realnosti" Bergerja in Luckmanna (1966) (Gergen, 1985). Tudi Sarbin in Kitsuse (1994) povezujeta socialni konstrukcionizem z Bergerjem in Luckmannom, pa tudi z Meadom, Goffmanom, Garfinklom in Kellyjem. Opozarjata pa tudi na Wundta in Bartletta kot na zgodnejša raziskovalca v tej smeri. Toda čeprav je model v resnici veliko bližji sociološki tradiciji socialne psihologije in sociologiji, pa Gergen na drugem mestu vidi prednike svojega koncepta vendarle v klasični socialni psihologiji: v Lewinu, Festingerju, Schachterju in Pepitoneju (Gergen, 1985, 269). To so avtorji, ki imajo po Gergenu skupno epistemološko orientacijo. Vedenje o zunanjem svetu zanje ni preprosta odslikava tega sveta v posamezniku. Bistveni so procesi, s katerimi se predeluje informacije, in ti so tisti, ki s svojimi značilnostmi (so)oblikujejo tako vedenje. Delo omenjenih avtorjev naj bi izhajalo iz Lewinove premise, da je: "človekova akcija izredno odvisna od kognitivne predelave informacij; vendar ne o svetu, kakršen je, pač pa o svetu, kakršnega si predstavljamo" (Gergen, Davis, 1985, 8). Človek ima vtis, da v taki epistemološki naravnosti socialni konstrukcionizem predstavlja skrajno točko. Dihotomije med subjektom in objektom takorekoč ni in različne znanstvene formulacije so prej posledica aktivne socialne izmenjave v določenem socialnem kontekstu, kot pa posledica znanstvenikove uporabe objektivnih neosebni postopkov (Gergen, Davis, 1985, 13). Racionalizem je zato

zamenjan s terminom "socioracionalizem", ki

"lokus znanstvene racionalnosti ne vidi v pameti neodvisnih posameznikov, pač pa znotraj socialnih agregatov" (prav tam).

Védenje (knowledge) na ta način v socialnem konstrukcionizmu postane prava socialna kategorija: socialni prostor je namreč tisti, ki ga oblikuje, vzdržuje, prenaša, pa tudi spreminja.

Socialni konstrukcionizem, kljub mnogim kar prepričljivim dokazom, da so pomembni pojavi socialnega življenja v resnici socialni konstrukti (prim.: Sarbin, Kitzuse 1994), vendarle ostaja še bolj nejasen kot socialne predstave. Njegovo pomanjkljivost je mogoče videti predvsem v nepojasneni motivacijski in nejasni dinamični osnovi. Izvemo le to, da je za oblikovanje in vzdrževanje socialnih konstruktov zelo pomembna socialna interakcija (oz. human interchange), ki pa ni natančneje definirana. Tudi funkcija je slabo opisana in le posredno lahko sklepamo, da gre predvsem za strukturiranje okolja. Tako Gergena pri obravnavanju konstrukcije socialnega sveta govorita o nastajanju konceptov in pravita:

"Z grupiranjem dražljajev v koncepte ljudje poenostavljajo svet, tako da se je v njem mogoče znajti. Tako poenostavljanje ljudem pomaga prilagoditi se kompleksnemu okolju (complex world). Pomaga pa tudi spominu in jasnemu mišljenju, omogoča komuniciranje" (Gergen, Gergen, 1986, 60) in tudi reducira anksioznost (prav tam, str. 36).

Iz citata lahko sklepamo, da je potemtakem osnovni problem v prekompleksnem okolju, ki ga mora človek ustrezno poenostaviti in v nekakšni očitno temeljni človekovi anksioznosti.

Socialni konstrukcionizem torej v svojem bistvu predstavlja zgolj ugotovitev, da mnogi pojavi, s katerimi se (socialna) psihologija ukvarja z vso raziskovalno resnostjo, v resnici sami na sebi sploh ne obstajajo in potemtakem ahistoričnih lastnosti niti ne morejo imeti. Ne odgovarja pa na vprašanje, zakaj človek svoje socialno okolje oblikuje sam, potem pa vanj verjame kot v objektivno dejstvo. Prav tako ni jasno, kakšen je dinamični mehanizem, s pomočjo katerega konstrukti nastajajo, se vzdržujejo in spreminjajo.

KAJ JE VSEM TREM POJAVOM SKUPNEGA?

Pomanjkljive definicije

Najprej lahko ugotovimo, da so vsi trije pojavi pomanjkljivo definirani. Najbolj nejasna je gotovo socialna realnost. Po Festingerju naj bi bila komplementarna fizični in naj bi se torej pojavljala zgolj ob pomanjkanju možnosti za individualno, neodvisno preverjanja realnosti. To je bilo sicer od drugih avtorjev zavrnjeno, češ da obojega ni mogoče ločevati, toda ob predpostavljeni zlitosti obeh realnosti je zgolj socialno seveda še težje definirati. Že od Ascha naprej je socialna realnost neke vrste "dodatna vrednost" fizični. Le-ta dobi z njo določen socialno ustvarjen pomen, ki ga sama na sebi nima (Asch, 1953). V tem smislu je socialna realnost med obravnavanimi pojavi še najmanj konstruktivistična, saj ne pomeni nujno socialno ustvarjenega sveta, pač pa predvsem to, da se človek ne odziva na (fizično) okolje samo na sebi, pač pa skladno s pomenom,

ki mu ga pripisuje. Tako ni čudno, da je pojem "socialna realnost" pogosto kar sinonim za vse, kar je subjektivno, dogovorjeno, skonstruirano, združeno s predsodki ipd., torej za vse tisto, česar se objektivno ne da določiti in je torej socialnega izvora.

Pomanjkljiva se zdi tudi definicija socialnega konstrukcionizma. Da gre za preučevanje procesa, s pomočjo katerega ljudje pojasnjujemo in razumemo svet okrog sebe, je sicer popolnoma sprejemljivo, vendar to ni definicija predmeta preučevanja. Ko pa skušamo ugotoviti, kaj vse je mogoče razumeti pod socialnimi artefakti, kakršni so koncepti, ki tako razumevanje sestavljajo, pa se pojavijo problemi. Natančnejše definicije koncepta namreč nimamo. V bistvu naj bi šlo za vsoto dražljajev, uvrščenih v isto kategorijo. Nastanejo lahko na osnovi vpliva, ki ga ima zunanji svet na čutila (naravne kategorije), vendar se večina oblikuje s pomočjo socialnega učenja (Gergen, Gergen, 1986, 60). Seveda si ob tem lahko postavimo vprašanje, ali so posamezni koncepti lahko zgolj socialni konstrukti ali pa mešanica objektivnega in subjektivnega? Z drugimi besedami, ali je mogoče oblikovati poljubne koncepte, ne glede na objektivno okolje, v katerem se ta proces odvija? Predvsem pa, ali obstajajo potemtakem različni koncepti, ki utegnejo imeti tudi različne dinamične lastnosti? Odgovora na takšna vprašanja nimamo.

Nekoliko na boljšem glede definicije so socialne predstave, saj jih imamo vrsto. Toda kritiki opozarjajo, da so presplošne, da bi lahko bile uporabne. Moscovici kritiko sicer zavrača, češ da je nejasna definicija prej prednost kot pomanjkljivost (cit. v Potter, Litton, 1985a), toda dejstvo je, da je raziskovanje pojava, ki ni jasno definiran, samo na sebi nujno problematično.

Ločevanje socialne in fizične realnosti oz. subjektivnega in objektivnega je nejasno.

Vsi trije obravnavani socialnopsihološki pojavi so v večji ali manjši meri konstrukcionistični, pri čemer pa meja med objektivno danostjo ter socialno konstruiranostjo ni nikjer jasna. Festingerjeva predpostavka komplementarnega odnosa med fizično in socialno realnostjo je zavržena. Očitno je jasno mejo med obema nemogoče določiti, saj je subjektivna in s tem pač spremenljiva.

Socialni konstrukcionizem ne zanika fizične realnosti, pač pa naj bi nas opozarjal, da to realnost različno percipiramo in interpretiramo (Andersen, 1994, 134). Ali kot pravita Gergen in Davis:

"Konstrukcionizem sicer uspešno opozarja, da je proces dokazovanja objektivnosti dvomljiv, vendar pa sam ne pomeni nobene alternative za ugotavljanje resničnosti" (Gergen, Davis, 1985, 14).

In to je seveda res. Če socialni konstrukcionizem relativizira predpostavljeno objektivnost in ahistoričnost konvencionalne znanosti, ker se le-ta ne more izogniti vsakokratnemu vplivu časa in prostora, potem se seveda sam ne more dvigniti nad to. Toda to še ne pomeni zanikanja nekih trajnih, ahistoričnih zakonitosti človekovega socialnega vedenja. Gre le za ugotovitev, da je človekova spoznavnost pogojena oz. odvisna od socialnih determinant kognitivnega predelovanja informacij. Endogenetska epistemološka orientacija, kamor naj bi spadal socialni konstrukcionizem, ne trdi, da je védenje o svetu popoln socialni konstrukt, pač pa le, da določene tendence v človeku, ki vplivajo na mišljenje, kategoriziranje ali predelovanje informacij, prek tega vplivajo na oblikovanje védenja o svetu v večji meri, kot pa lastnosti tega sveta same na sebi (Gergen, Davis, 1985, 8). Ob takem izhodišču pa je seveda odnos med realnostjo in konstruktom oz. konceptom nemogoče natančneje določiti. Problem je enak, kot smo ga

srečali pri odnosu med fizično in socialno realnostjo.

Na enak problem naletimo tudi pri socialnih predstavah. Tudi tukaj namreč odnos med subjektivnim in objektivnim ni jasen. To je razvidno iz predpostavljenejnega odnosa med konsenzualnim ter reificiranim univerzumom. Prvi naj bi pomenil 'zdravo pamet' ("common sense"), je v pravem pomenu besede človekova stvaritev in vsebuje obdelavo različnih metafizičnih problemov, kot so pravica, smisel življenja, pomen rojstva in smrti ipd. Reificirani univerzum pa na drugi strani predstavlja objektivno ugotovljena znanstvena spoznanja o objektivni realnosti, ki ji je človek podrejen. Ustvarjalec prvega univerzuma je celotna socialna skupina, v drugega je lahko posvečen le posameznik ali majhna skupina. Moscovici in Farr trdita:

"Naš izkustveni svet in naša realnost sta se razcepila in zakonitosti, ki vladajo v vsakdanjem življenju, očitno nimajo nikakršne zveze s tistimi, ki upravljajo svet znanosti" (Farr, Moscovici, 1984, 18).

Kakšen je položaj socialnih predstav glede na oba univerzuma, pa ni popolnoma jasno. Po eni strani naj bi se s konsenzualnim univerzumom več ali manj prekrivale, saj Moscovici in Farr pravita:

"Nasprotje med obema univerzumoma ima psihološki pomen. Meja med obema razcepi kolektivno in v resnici tudi fizično realnost na dvoje. Takoj je jasno, da je znanost sredstvo za razumevanje reificiranega univerzuma, medtem ko se socialne predstave ukvarjajo s konsenzualnim" (prav tam, str. 22).

Po drugi strani naj bi pa socialne predstave bile samostojna kategorija, ki se nahaja med obema navedenima univerzumoma. V tem smislu naj bi bile socialne predstave "v določenem pogledu specifične za našo družbo" (Moscovici, Farr, prav tam, 23), saj naj bi nastajale, kot povzema Billig, predvsem iz abstraktnih, tehničnih konceptov (Billig, 1988, 5). Do socialnih predstav naj bi torej prihajalo na osnovi razvite znanosti. V družbah, ki so na nižjem nivoju tehnološkega razvoja, in brez 'znanosti', prevladuje 'common sense', v pomenu implicitnih, neznanstvenih teorij. O socialnih predstavah naj bi pa začeli govoriti, ko se pod vplivom znanstvenih ugotovitev začnejo primitivne implicitne teorije spreminjati, kar se dogaja s pomočjo dveh procesov, vsidranja in objektivizacije. Pri tem se znanstvena dognanja vedno popačijo. Končni rezultat je, da implicitne teorije na objektivnosti pridobijo, eksplicitne pa, nasprotno, izgubijo.

"Na ta način se 'zdrava pamet' spremeni v socialne predstave. Gre torej za posebno obliko socialnega zavedanja ("social consciousness"), ki je značilno za sodobno družbo" (Billig, 1988, 8-9).

V okviru teorije socialnih predstav se torej ločijo trije pojmi: konsenzualni univerzum (common sense v smislu implicitnih, neznanstvenih teorij), reificirani univerzum (znanstvena spoznanja) ter socialne predstave, kot vmesna kategorija, ki se ne more izenačiti z reificiranim univerzumom. Startna točka je konsenzualni univerzum, iz katerega se je razvil reificirani. Ta je nato začel vplivati nazaj na konsenzualnega ter ga spremenil v socialne predstave:

"Znanost je sprva temeljila na 'zdravi pameti' ("common sense") in jo je naredila manj splošno; sedaj je pa 'zdrava pamet' ("common sense") bolj splošna znanost" (Farr,

Moscovici, 1984, 29).

Na ta način postanejo socialne predstave na eni strani izboljšana nevednost in na drugi profanirana znanost. Ob tem se pojavi kar nekaj vprašanj v zvezi z jasnostjo ločevanja navedenih pojmov. Tako ne izvemo, zakaj konsenzualni univerzumi niso kar socialne predstave, saj jim po definiciji popolnoma ustrežajo. Tudi ni jasno, kako je sploh mogoče, da se reificirani univerzum tako temeljito odlepi od konsenzualnega in postane znanost, sposobna oblikovanja objektivnih znanstvenih teorij. Če namreč socialne predstave determinirajo tako objekt kot tudi nanj nanašajočo se presojo in so osnova za precepico, potem je ta korak k objektivni spoznavnosti zelo vprašljiv. In če to velja za socialne predstave, mora veljati toliko bolj za 'zdravo pamet' (prim. Jahoda, 1988). Z ločevanjem konsenzualnih in reificiranih univerzumov je Moscovici v bistvu naredil enako dihotomizacijo kot Festinger z ločevanjem socialne in fizične realnosti. V resnici se pojmi tudi zelo lepo pokrivajo. Socialne predstave kot vmesna kategorija te dihotomizacije seveda ne morejo razrešiti, zelo lepo pa kažejo na njen osnovni problem, katerega poudarja socialni konstrukcionizem: če so objektivne informacije že v resnici možne, jih "zdravi razum" vedno popači in spreminja v socialne konstrukte. V teh se torej zrcali neka objektivna danost, vendar nikoli v čisti obliki, vedno je "socializirana".

Končno problem odnosa med objektivnim in subjektivnim seveda ni omejen le na tri obravnavane pojave. Srečamo ga tudi na drugih, brez dvoma osnovnih področjih socialne psihologije, kot je npr. socialna percepcija. Če je namreč ta odvisna od konceptov ali kategorij, ki so socialni konstrukti in brez njih niti posameznik niti skupina ne moreta preživeti (Tajfel, 1975), potem je na mestu vprašanje, ali človek sploh lahko sprejema čiste, objektivne informacije iz okolja, ne da bi pri tem prišlo do "socializacije dražljajev"? Ta problem za socialno psihologijo tudi ni nov, saj je nakazan tudi že v subjektivizmu Lewinove teorije polja (prim.: Schellenberg, 1978). Problem za socialno psihologijo gotovo ni nepomemben.

Če strnemo, lahko torej ugotovimo, da nobeden od obravnavanih pojavov fizične realnosti sicer ne zanika, da pa vsi trije človekovo okolje razumejo predvsem kot socialno oblikovano ali kategorizirano. Moscovici v okviru reificiranega univerzuma dopušča možnost, da se posamezniki ali manjše skupine znanstvenikov lahko prebijejo do objektivnega preučevanja in spoznavanja fizične realnosti, socialni konstrukcionizem pa dvomi tudi o tem (Gergen, Gergen, 1986, 58). Priznati je treba, da imajo zlasti v Kuhnovem delu dobro podporo za svojo trditev (prim. Kuhn, 1974).

Vsi trije pojavi so supraindividualni.

V vseh treh primerih je nosilec pojavov in njihove dinamike socialna interakcija. Za razliko od klasične socialne psihologije, tukaj posameznik ni osrednja točka pojava in tudi ni predmet preučevanja. Moscovici izrecno poudarja, da 'svežnjev prepričanij in stališč' ne gre enačiti s stališči posameznika do različnih pojavov in dogodkov. Seveda pa posameznik sodeluje v oblikovanju, prenašanju, spreminjanju in vzdrževanju socialnih predstav, s čimer tudi utemeljuje zamenjavo Durkheimove oznake 'kolektivne' s 'socialne'. Osnovna raziskovalna kategorija je v vseh treh primerih socialna interakcija, ki posameznike povezuje in omogoča strukturiranje okolja - s pomočjo oblikovanja socialne realnosti, socialnih predstav ali različnih socialnih artefaktov. Z drugimi besedami, nosilec pojava ni posameznik, ampak socialna interakcija - torej določen socialni prostor. To posebej poudarja socialni konstrukcionizem, ki vidi celo lokus znanstvene racionalnosti v socialnem agregatu (Gergen, 1985, 13).

Vsi trije pojavi temeljijo na konsenzu. Ta skupna značilnost seveda sledi že iz

tega, da gre povsod za socialnopsihološke pojave, ki sami na sebi, objektivno ne obstajajo. Resnični so samo toliko, kolikor vanje verjame večina. Festinger vidi funkcijo socialnega primerjanja, kot osnovni mehanizem socialne realnosti, v preverjanju konsenza: "Če tudi drugi mislijo enako, potem je res." Enak sklep lahko izpeljemo tudi iz Lewinove trditve, da je "realnost za posameznika v visoki meri določena s tem, kar je socialno sprejeto kot realnost" (v Moscovici, 1984, 9, poudarek J.B.)². Torej ne gre preprosto za posameznikovo subjektivno popačenje informacije, pač pa za to, da socialni prostor določi kriterije, po katerih se to lahko ali celo mora zgoditi.

Nejasna motivacijska osnova.

Posebej je zanimivo, da noben od obravnavanih pojavov motivacijsko ni dovolj utemeljen. Festingerjeva socialna realnost se naslanja na socialno primerjanje ter na gon po primerjanju, ki je očitno povezan s stanjem negotovosti zlasti ob percipirani različnosti. Pri socialnih predstavah in socialnem konstrukcionizmu se ne govori o motivacijski osnovi neposredno, o njej lahko le sklepamo prek funkcij, ki so pojavoma pripisane. Socialne predstave naj bi med drugim spreminjale neznano v znano, kar pa je ugotovitev, ki temelji na Moscovicijevi intuiciji. Sicer pa se v definicijah socialnim predstavam največkrat pripisuje strukturiranje socialnega okolja, kar omogoča orientacijo tako v fizičnem kot v socialnem svetu. Funkcija konceptov v socialnem konstrukcionizmu pa naj bi bila v poenostavljanju prekompleksnega okolja, pa tudi v redukciji anksioznosti. V obeh zadnjih primerih manjka utemeljitev, zakaj človek v socialno nestrukturiranem okolju ne bi mogel živeti, zakaj bi bilo treba prekompleksno okolje poenostaviti s socialnimi konstrukti in od kje se vzame anksioznost, ki bi jo bilo treba reducirati?

Nedoločenost motivacijske osnove pomeni seveda tudi nejasnost dinamične podobe obravnavanih pojavov: kako pojavi nastajajo, se vzdržujejo in spreminjajo? V socialni realnosti je to vprašanje popolnoma zanemarjeno, skoraj nič na boljšem pa ni socialni konstrukcionizem. O dinamičnih procesih se nekoliko govori le pri socialnih predstavah, ki naj bi temeljile predvsem na "vsidranju" ter "objektivizaciji". Oba procesa naj bi imela funkcijo spreminjanja neznanega v znano, pri čemer je razlika v tem,

"da gre pri vsidranju za redukcijo tujih (novih, neznanih) idej na običajne, že obstoječe kategorije in predstave, medtem ko se z objektivizacijo poišče v konkretnem svetu za abstraktni material ustrezen ekvivalent. Kar je v mislih, se prepozna kot obstoječe v fizičnem svetu" (Farr, Moscovici, 1984, 29).

V obstoj obeh procesov, ki sta zelo podobna Piagetovi asimilaciji in akomodaciji, verjetno ne gre dvomiti, toda celotne dinamične zgradbe socialnih predstav z njima gotovo ni mogoče pojasniti.

Primerjava socialne realnosti, socialnih predstav in pa socialnega konstrukcionizma nam pokaže, da gre v vseh treh primerih za zelo podobne pojave. Kljub težavam z definiranjem in nejasnostim glede motivacijske osnove vendarle lahko ugotovimo, da gre v vseh primerih za supraindividualne, kulturno oblikovane pojave, ki temeljijo na konsenzu in so relativno stabilni. Njihov nosilec je določen socialni prostor, oblikujejo pa se s pomočjo socialne interakcije. Podobnost je tolikšna, da je na mestu vprašanje, če sploh gre za različne pojave? Pomembnejša razlika med njimi bi utegnila biti le v stopnji njihove socialne konstruiranosti, toda tu razlike ne dajejo videz po-

² Moscovici navaja citat iz: Lewin K., 'Resolving social conflicts', Harper & Row, 1948.

membnosti, saj nobena smer nima jasnega odgovora, v kakšnem razmerju sta socialno konstruiran svet in objektivna realnost. Zanimivo je, da se s tem vprašanjem literatura ne ukvarja. Popolna odsotnost diferencialnih definicij je prav presenetljiva, čeprav po drugi strani tudi razumljiva. Če se namreč pojavijo problemi že ob definicijah posameznih pojavov, potem je gotovo še težje povedati, kje so med njimi razlike.

Zdi se, da na vprašanje, ali gre morda vendarle le za en sam pojav, ni mogoče odgovoriti zaradi tega, ker v vseh treh primerih ostaja nejasna motivacijska osnova. Nobena smer ne daje zadovoljivega odgovora na vprašanje, v čem natančno je funkcija obravnavanih pojavov, ali pa svojih predpostavk ne zna utemeljiti. Brez tega pa tudi ni mogoče presoditi, ali predstavljajo za sodobno socialno psihologijo kakšen pomembnejši premik ali pa gre zgolj za to, da se je časovno nihalo od poudarjene individualnosti ter pričakovane eksaktnosti zavihtelo v nasprotno smer, k veri v skupinskost in relativnost. Za presojo je potrebna ustrezna oporna točka, ki jo vidimo v pojasnitvi socialne motivacije.

Osrednje vprašanje, ki je naslovljeno na socialno motivacijo, brez dvoma je, v kakšnem odnosu sta posameznik in njegovo socialno okolje. Predvsem nas zanima, ali je za človeka njegovo socialno okolje eksistenčnega pomena ali pa zgolj oprema, ki se sekundarno nacepi na eksistenčno zadostno biološko osnovo? Od odgovora na to vprašanje je tudi odvisno, če je socialna psihologija sploh lahko prava znanost (v Kuhnovem smislu). Če je namreč človekova socialna oprema le sekundarnega pomena, potem so socialnopsihološki pojavi nujno le ahistorični, socialna psihologija pa deskriptivna veda. Socialna realnost, socialne predstave in socialni konstrukcionizem bi v tem primeru lahko bili le zanimivi historično in kulturno oblikovani pojavi, relativnega pomena, brez trajnih zakonitosti v svojem pojavljanju.

JE ČLOVEKOVA SOCIALNOST SPLOH EKSISTENČNO POMEMBNA?

Več kot presenetljivo je, da je socialna motivacija iz sodobnih učbenikov socialne psihologije več ali manj izginila. Presenetljivo zaradi tega, ker gre za problem, ki ni v zadostni meri pojasnjen, je pa za socialno psihologijo temeljnega pomena. Brez jasnega odgovora, koliko in zakaj je človek kot posameznik odvisen od socialne interakcije (socialnega okolja), pač ni mogoče odkrivati in razumeti osnovnih zakonitosti človekovega socialnega življenja. To je na nek način še posebej presenetljivo zato, ker socialna psihologija sicer brez vsakih težav dokazuje veliko človekovo odvisnost od socialnega okolja.

Med znanimi teorijami socialne motivacije ne najdemo nobene, ki bi lahko zadovoljivo odgovorila na postavljene probleme. Pač pa si lahko pomagamo s Piagetovim modelom odnosa med organskimi regulacijami in kognitivnimi procesi, ki bi ga lahko šteli končno tudi za model socialne motivacije. Predstavljen je v knjigi z naslovom *Biology and Knowledge* (1971), ki je v originalu izšla leta 1967 in predstavlja povzetek avtorjevega življenjskega ukvarjanja z epistemologijo. Piaget izhaja iz nekaj osnovnih predpostavk:

- Človeški organizem, kot tudi vsi drugi, je odprt sistem, trajno odvisen od okolja in v tem smislu tudi trajno ogrožen. Nujno usklajevanje z okoljem, ki omogoča eksistenco, poteka na osnovi avtoregulacije.
- Avtoregulacija temelji na medsebojni, zaključeni povezanosti vseh tistih operacij in mehanizmov, ki so nujni za življenje. Posamezni elementi tega zaključenega kroga (gibanje, percepcija, feedback, energija, ...) so torej vsi eksistenčnega pomena.

Odsotnost kateregakoli pomeni tudi konec eksistence (prim. Pittman, Heller, 1987; Buck, 1985; Tomkins, 1981).

- Pomemben del avtoregulativnega kroga predstavlja tudi védenjski kompleks (knowledge), ki se pri vseh živih bitjih, razen pri človeku, pojavlja v dveh oblikah: kot genetsko posredovano védenje (instinktivna oprema) ter individualno védenje o fizičnem svetu, ki predstavlja fenotipsko razširitev instinktivne opreme. Oboje skupaj pomeni, da je okolje za organizem strukturirano. Sposoben je namreč v njem odčitati posamezna specifična stanja in na njih reagirati s takim specifičnim vedenjskim načinom, ki v danih razmerah ohranja eksistenco.
- Človekova instinktivna oprema je za eksistenco nezadostna. Piaget govori o razpadu instinkta pri človeku (burst of instinct), pri čemer naj bi izginil predvsem njegov védenjski del, ne pa energetski. To pomeni, da za človeka po biološki poti okolje ni dovolj strukturirano. Manjka mu zadosten védenjski repertoar, kar bi samo na sebi moralo pomeniti, da je avtoregulativni krog prekinjen in eksistenca ni mogoča.

Ob nezadostni instinktivni opremi se pri človeku pojavi izjemno kvaliteten kognitivni aparat, ki omogoča nastanek logično - matematičnega védenja oz. logično matematičnih struktur, kot tretje možne oblike védenja. Te strukture znotraj avtoregulacijskega kroga prevzamejo manjkajočo funkcijo instinktivnega védenja (podrobneje v Bečaj, 1993a).

Človekova specifika po Piagetu je predvsem sposobnost abstraktnega mišljenja in oblikovanja simbolov ter komuniciranje tovrstnih vsebin. Logično matematične strukture se pojavijo kot formalno logična organizirajoča struktura, ki je uporabna na vsaki vsebini. So relativno samostojne, znotraj sebe uravnotežene in niso vezane na konkretni material. Genetsko posredovana instinktivna védenjska oprema je tako nadomeščena s konstrukti visoko sposobnega kognitivnega aparata.

Da ima okolje za neko bitje strukturo, pomeni, da je to bitje sposobno v njem registrirati različna stanja in se na njih odzvati z ustreznimi specifičnimi oblikami védenja tako, da se s tem vzdržuje eksistenca. Izraz "struktura okolja" torej ne pomeni dejanske objektivne strukturiranosti različnih snovi, dogodkov, procesov, predmetov ali bitij, ki ga sestavljajo. Pač pa pomeni sposobnost organizma, da v okolju najprej prepozna stanja (dogodke, pojave, predmete, bitja, ...), pomembna za vzdrževanje lastne eksistence, potem pa se na njih odzove z ustreznim vedenjskim načinom. Struktura okolja je tako v védenju, ki ga organizem mora posedovati, da bi sploh lahko obstajal. Ker človeku okolje po biološki poti ni strukturirano v zadostni meri, mora to narediti sam: posameznim delom (pojavit, procesom, predmetom, bitjem, ...) sam določi različne pomene, v zvezi s tem pa tudi primernost ali neprimernost odzivanja na njih. Za socialno psihologijo je v zvezi s tem pomembno poudariti, da skladno s Piagetovim razumevanjem organizma kot odprtega sistema omenjena védenjska oprema predstavlja del avtoregulacijskega sklopa, brez katerega ni eksistence. To pomeni, da je oprema, ki ta primanjkljaj nadomešča, eksistenčno pomembna in ne le sekundarno nacepljena na samozadostno biološko osnovo. Zato lahko potrdimo predpostavke tistih avtorjev, ki pravijo, da človek mora svoje okolje strukturirati.

Vendar pa to še ni vse. Za socialno psihologijo je zlasti pomembno, da nove oblike regulacije ne morejo nastati kot individualni pojavi, do katerih bi se dokopal vsak posameznik zase in na svoj način. Nastanejo lahko samo v skupinah, s pomočjo komunikacije kot skupinski socialni konstrukti. Transindividualni prenos védenjske opreme ne teče več po biološki poti z razmnoževanjem iz generacije v generacijo, pač pa takoj in neposredno s pomočjo komunikacije. Ni torej več potrebno, da bi se individualne izkušnje prenašale na potomce s pomočjo genetskega zapisa. Medosebni pre-

nos védenja tako postane izjemno hiter, socialna interakcija pa dobi izreden pomen: z njo se ustvarja, vzdržuje, spreminja in prenaša določena struktura okolja, ki jo bomo imenovali strukturni model okolja. V tem smislu dobi po Piagetu skupina enako vlogo, kot jo ima "populacija" v genetiki. Skupina je namreč tista, ki oblikuje, prenaša, vzdržuje in spreminja eksistenčno nujno potrebno védenjsko opremo. Kvalitetni kognitivni aparat s sposobnostjo komuniciranja abstraktnega materiala postane pravo kolektivno orodje za oblikovanje strukturnega modela okolja. Družba postane človeku nadrejena enota ("supreme unit") (Piaget, 1971, 368) in veliki človek je preprosto presečna točka ali sinteza idej, ki so rezultat kontinuiranega procesa kooperacije (prav tam).

Piagetov teoretični model je za (socialno) psihologijo in tudi za družboslovje v celoti izredno zanimiv. Z njim je namreč mogoče utemeljevati, zakaj je človek od svojega socialnega okolja eksistenčno odvisen. Manjkajočo, eksistenčno nujno potrebno védenjsko opremo lahko dobi samo od njega. Socialno okolje v tem smislu ne oblikuje posameznika zgolj sekundarno, ampak ga sploh konstituira. Šele skupaj z védenjskim repertoarjem, ki pride iz socialnega okolja, je regulacijski sistem zaključen in eksistenca možna. Socialno okolje s tem za človeka postane eksistenčna nujnost, njegova osnovna funkcija pa je oblikovanje, vzdrževanje in prenašanje strukturnega modela okolja.

Iz Piagetovih izhodišč je mogoče izpeljati bistvene lastnosti strukturnega modela okolja. Ker je osnovna funkcija védenjskega repertoarja omogočiti eksistenčno potrebno orientacijo v okolju (torej strukturiranje okolja, kar pomeni tudi zagotavljanje osnovne varnosti), mora strukturni model okolja seveda biti dovolj enoten, torej dovolj zanesljiv. Ker ni biološko zasidran v instinktivni opremi, enaki za vso vrsto, niti ni rezultat človekovega direktnega spoznanja objektivne realnosti, seveda mora biti socialni konstrukt (v bistvu torej dogovor), ki temelji na zadostnem konsenzu. Istočasno mora biti relativno stabilen, saj nadomešča realnost samo. Nestabilnost strukturnega modela okolja bi za človeka pomenila razpad realnosti in izgubo orientacije v prostoru. Prav zato je vsak posameznik eksistenčno motiviran za njegov obstoj in tudi vsak spontano sodeluje v njegovem vzdrževanju. Lahko predpostavljamo, da se na tej osnovi oblikuje značilna sociodinamika določenega socialnega prostora s trajnimi in spontanimi procesi.

Iz funkcije strukturnega modela okolja (orientacija v prostoru) in načina njegove konstrukcije (socialni konstrukt) zato logično sledijo naslednje lastnosti:

- neosebnost (supraindividualnost)
- konsenz
- relativna stabilnost
- uravnoteženost

(podrobneje v Bečaj, 1993a)

Funkcija strukturnega modela okolja v svojem bistvu določa osnovne značilnosti človekove socialnosti. Seveda pa ta model nikakor ne more doseči enake stabilnosti, kot jo ima na instinktivni osnovi posredovana védenjska oprema. Instinkt sam po sebi ne more imeti vgrajenega dvoma, kot ga imajo pojavi, ki sestavljajo strukturni model okolja. Zato je mogoče na tej osnovi človeka v resnici videti kot bazično negotovo (anksiozno) bitje, katerega realnost, znotraj katere je edino mogoče živeti, je odvisna od drugih ljudi. Zato je vedenje ostalih ljudi za vsakega posameznika tako pomembno in zato je človek na svoje socialno okolje tako zelo občutljiv. Človekova osnovna varnost namreč ni v biološki opremi, pač pa v stalno ogroženih socialnih konstruktih, ki jo nadomeščajo.

Iz Piagetovega modela odnosa med organsko regulacijo in kognitivnimi procesi torej sledi, da strukturni model sestavljajo pojavi z določenimi lastnostmi. Gre za

supraindividualne socialne konstrukte, ki temeljijo na konsenzu, so relativno stabilni in nastajajo s socialno interakcijo. Njihova glavna funkcija je strukturiranje okolja in skupaj sestavljajo strukturni model okolja. Iz vsega tega lahko izpeljemo nekaj za socialno psihologijo izredno pomembnih trditev:

- Pojavi, ki spadajo po svojih lastnostih in funkcijah v strukturni model okolja, predstavljajo eksistenčno osnovo človekovega (socialnega) življenja.
- Nosilec teh pojavov je socialni prostor in ne posameznik. Ta sicer s svojo aktivnostjo sodeluje pri oblikovanju, vzdrževanju, prenašanju in spreminjanju strukturnega modela okolja, toda za svojo eksistenco mora to opremo dobiti od zunaj - vedno samo od socialnega prostora.
- Glavna funkcija pojavov, ki sestavljajo strukturni model okolja, je omogočanje orientacije v prostoru (strukturiranje okolja, osnovna varnost). Toda s tega vidika ni pomembna vsebina teh pojavov, pač pa zgolj njihova prisotnost. Z drugimi besedami, človek ne more eksistirati brez socialnih vrednot, norm ali obravnavanih pojavov, pri tem pa ni pomembno, kakšna je njihova konkretna oblika. Ahistorični so torej samo funkcija in procesi, ki iz nje izhajajo, medtem ko se vsebina lahko bolj ali manj spreminja. Možnost spreminjanja vsebine posameznih kategorij pa je omejena s potrebo po stabilnosti.

Sedaj je mogoče odgovoriti na vprašanja, ki smo si jih postavili na začetku. Predvsem nas zanima dvojje: ali gre v primeru socialne realnosti, socialnih predstav in socialnega konstrukcionizma za različne pojave in ali posebej socialne predstave in socialni konstrukcionizem v socialno psihologijo prinašajo kakšen pomemben napredek?

ALI TOREJ GRE ZA RAZLIČNE POJAVE?

Ugotovili smo, da so lastnosti obravnavanih pojavov in strukturnega modela okolja takorekoč enake: v vseh primerih gre za relativno stabilne supraindividualne socialne konstrukte, ki temeljijo na konsenzu, nastajajo in vzdržujejo pa se s pomočjo socialne interakcije. Medsebojna primerjava socialne realnosti, socialnih predstav in socialnega konstrukcionizma je, ob siceršnji podobnosti pojavov, opozorila predvsem na dva večja problema. Prvi je v njihovem definiranju, drugi pa v določanju motivacijske osnove. Kar se tiče definicij, se zdijo težave razumljive, saj je jasno, da pojava ni mogoče dobro definirati, če ni znana njegova temeljna funkcija. Te pa spet ni mogoče opredeliti, če ne poznamo njene motivacijske osnove. Kritičen je zagotovo problem motivacije. Prav tu najdemo med obravnavanimi pojavi največ razlik in nejasnosti. Poskusili jih bomo pojasniti z vidika nujnosti socialnega strukturiranja okolja in nato na tej osnovi z večjo gotovostjo presoditi, ali gre v resnici za en sam pojav.

Skladno s Piagetom smo že ugotovili, da je temeljna funkcija obravnavanih pojavov, kot posebne oblike vedenja, nadomeščanje manjkajoče instinktivne opreme. Lastnosti vseh treh namreč popolnoma ustrezajo definiciji strukturnega modela okolja. To pomeni, da so eksistenčno pomemben del avtoregulacijskega sistema, s pomočjo katerega poteka izmenjava med organizmom in okoljem. V tem smislu je njihova temeljna funkcija lahko predvsem strukturiranje okolja, kar pomeni njegovo kategoriziranje, osmišljanje in določanje temu ustreznega vedenja. Eksistenčno nujen in zato zadosten razlog za nastanek pojavov, kot so obravnavani, je nepopolna biološka oprema, ki sama na sebi človeku ne zagotavlja zadostne orientacije v okolju. V tem, in ne v preveliki kompleksnosti okolja, kot to predpostavlja socialni konstrukcionizem, je

potemtakem razlog, da socialna skupina svoje okolje strukturira sama.

Človekovo eksistenčno potrebno vedenje je socialna konstrukcija, ki temelji na konsenzu. Zato lahko svojo funkcijo opravlja zgolj pod pogojem, da jo večina ljudi, ki sestavlja določen socialni prostor, doživlja kot resničen in objektivni svet, znotraj katerega se posameznik šele lahko znajde, predvideva, načrtuje in se počuti varnega. Realnost, izven katere ni smotrnega vedenja, je za vsakega posameznika potemtakem dobesedno v rokah drugih ljudi. V tem je razlog, zakaj je ta tako občutljiv na svoje socialno okolje, zakaj se znotraj njega neprestano primerja z ostalimi. Posamezniki, ki sestavljajo določen socialni prostor, so drug od drugega trajno odvisni. Zato se morajo med seboj tudi stalno in trajno primerjati. Pojasnjevanje te dejavnosti z gonom ali osnovno potrebo po primerjanju ni potrebno. Prav tako socialno primerjanje ne more imeti zgolj funkcije preverjanja lastne, individualne ustreznosti v določenem socialnem prostoru, kot je to predpostavljala Festinger in na osnovi česar je nato prišlo do napačnega ločevanja normativnega in informacijskega vplivanja, ki sega vse v današnji čas. Pomembnejša funkcija socialnega primerjanja je vzdrževanje (socialne) realnosti. Ta končno postavlja kriterije, kaj je dobro, ustrezno ali primerno. Brez socialne realnosti medsebojna primerjava sploh ne bi bila mogoča! Vzdrževati pa se ne more sama. Vzdržujejo jo lahko samo za to eksistenčno motivirani posamezniki.

Struktura in funkcija strukturnega modela okolja nam lahko pojasni tudi nekoliko skrivnostno anksioznost, ki se v socialni psihologiji pojavlja nekako od Schachterja naprej in za katero se običajno predpostavlja, da jo obravnavani pojavi reducirajo. Temeljno človekovo anksioznost je s pomočjo strukturnega modela okolja mogoče potrditi, skriva pa se v njegovih značilnostih. Model je namreč zato, ker je socialna konstrukcija in s tem odvisen od konsenza, seveda trajno ogrožen. Kot eksistenčno pomemben del avtoregulacijskega sistema, s svojo temeljno "nezanesljivostjo" zaznamuje celotno človekovo dejavnost. Posameznik mora biti neprestano na preži, "če je resničnost še resnična". Z drugimi besedami, trajno mora preverjati, ali jo drugi ljudje še podpirajo. Zato je človek bazično anksiozno bitje - živi namreč v resničnosti, katere "objektivnost" je odvisna od vedenja drugih ljudi. Zato tudi ni nič čudnega, da je pretežni del vsakodnevnih komunikacij namenjen predvsem utrjevanju vrednotnega in normativnega sistema določenega socialnega prostora, kot v novejših študijah dokazuje T. Luckmann (1993, 1994).

Pri tem postane očitno, da je običajna predstava o človekovi anksioznosti napačna. Pojavi, kot so socialna realnost, socialne predstave, različni koncepti ali pa vrednote in norme, namreč skladno s tem modelom niso dejavniki, ki bi anksioznost reducirali, pač pa jo prav obratno povzročajo - ker so le slab in nezanesljiv nadomestek za biološko posredovano vedenje.

Reduciranje tako povzročene anksioznosti pa v resnici poteka s pomočjo procesov, ki zagotavljajo zadostno stabilnost strukturnega modela okolja: poleg konformiranja lahko med nje prištejemo še večji del socialnega vplivanja. Popolnoma jasno je, da so lahko njihov nosilec le posamezniki, ki določeno socialno polje sestavljajo. To pa pomeni, da posameznika nikakor ni mogoče videti pretežno v vlogi žrtve skupinskega pritiska, ampak predvsem kot njegovega izvajalca. To samo na sebi nujno sledi iz ugotovitve, da človek brez ustrezne vedenjske opreme, kakršna je strukturni model okolja, ne more eksistirati. Eksistenčno je namreč motiviran za to, da socialna realnost, izven katere ni življenja, ostaja čimbolj stabilna. Zgodnje teorije konformiranja tega niso upoštevale, videle so le pritisk, ki ga skupina izvaja na posameznika (prim. Turner, 1991 in Moscovici, Faucheux, 1972). Z vidika strukturnega modela okolja je konformiranje seveda osnovni proces, s katerim se reducira anksioznost oz. vzdržuje socialna realnost. Običajna, na žalost ne samo laična predstava o konformnosti kot podrejanju

posameznika je popolnoma napačna.

Če na kratko povzamemo: socialna realnost, socialne predstave in socialni konstrukcionizem imajo enako motivacijsko osnovo, ki je v človekovi nepopolni biološki opremi. Predstavljajo eksistenčno nepogrešljiv del vedenjske opreme, ki nadomešča instinktivno. Funkcija obravnavanih pojavov je zato strukturiranje okolja. S tem lahko zavrnemo obstoj posebnega gona po primerjanju, nujnost poenostavljanja prekompleksnega okolja ali nujnost redukcije anksioznosti. Bolj natančno, človeka sicer lahko označimo kot bazično anksiozno bitje, toda to je posledica značilnega strukturnega modela okolja, ki napravi človeka odvisnega od socialnega okolja. Pojavi, kot so socialna realnost, socialne predstave, koncepti ali pa socialne vrednote in norme človekove anksioznosti ne reducirajo, ampak jo povzročajo!

Tako lahko z dodatno gotovostjo ugotovimo, da gre v primeru socialne realnosti, socialnih predstav in socialnega konstrukcionizma za en sam pojav, katerega glavna funkcija je strukturiranje okolja. Seveda pa se navedeni pojavi utegnejo razlikovati glede na vsebino oz. raven, na kateri se pojavljajo. Socialna realnost je najbolj splošna enota in bi jo bilo mogoče razumeti kot nadredni pojem. Moscovicijeva trditev, da so socialne predstave "socialna realnost sui generis" (Mosovici, 1984, 13), se zdi popolnoma na mestu. Socialna realnost bi končno lahko bila tudi sinonim za strukturni model okolja.

Ugotovitev, da gre pri obravnavanih pojavih pravzaprav za eno samo kategorijo, se morda niti ne zdi posebej dramatična, saj so si podobni že po opisu. Kaj se potem-takem spremeni, če rečemo, da je njihov skupni imenovalac strukturni model okolja? Morda najbolj to, da s tem modelom lahko dokazujemo, da morajo pojavi, ki imajo enake lastnosti kot strukturni model okolja (med njimi so poleg obravnavanih pojavov najpomembnejše gotovo socialne vrednote in socialne norme), zaradi eksistenčne pomembnosti predstavljati samo jedro ne le socialnega, pač pa celotnega človekovega vedenja. Tako lahko razumemo, zakaj najdemo socialne vrednote in norme takorekoč za vsakim socialnopsihološkim pojavom, od socialne percepcije pa do vseh oblik socialnega vplivanja. Pravtako postane bolj razumljivo, zakaj naj bi kategorizacija okolja pomenila "conditio sine qua non tako za preživetje posameznika kot skupine", kot je trdil Tajfel, (1975, 347). Pri tem je skoraj neverjetno, da je dinamika socialnih vrednot in norm, kot dveh osnovnih socialnopsiholoških kategorij, več ali manj neraziskana.

Poznavanje motivacijske osnove funkcije pojavov, kot so socialna realnost, socialne predstave in socialni konstrukcionizem, pa omogoča videti še nekaj, kar imamo sicer neprestano pred očmi, se pa ne zavedamo dovolj, kakšnega pomena je v resnici za človekovo socialno vedenje. To je supraindividualnost tovrstnih pojavov in predvsem dejstvo, da njihov nosilec ni posameznik, pač pa določen socialni prostor.

Socialna interakcija ima seveda veliko različnih funkcij. Človek lahko v skupini naredi več, hitreje in bolje, kot če bi bil sam. Tudi različne potrebe, ki sicer niso eksistenčno pomembne in so le kulturno pogojene, lahko zadovolji le s pomočjo družjenja z ostalimi posamezniki. Toda za vso to spremenljivo, kulturno pogojeno zunanostjo se skriva veliko pomembnejša dinamična dimenzija, ki temelji na medsebojni eksistenčni odvisnosti. S pomočjo vseh medsebojnih socialnih stikov se v določenem socialnem prostoru oblikuje, vzdržuje in prenaša socialno oblikovani strukturni model okolja. Zaradi svoje značilne socialne konstrukcije je učinkovit samo pod pogojem, da je skupinski, torej da ga sprejema celotni sistem. In v tej dimenziji posameznika, ki je od strukturnega modela okolja eksistenčno odvisen, ni mogoče dihotomizirati od socialnega okolja. In prav tako ga ni mogoče videti kot nosilca strukturnega modela okolja oz. pojavov, ki vanj spadajo.

Zaradi eksistenčne pomembnosti mora biti dinamika te dimenzije socialne interakcije seveda trajna in spontana. Procesi nastajanja, vzdrževanja, spreminjanja in prenašanja pojavov, ki spadajo v strukturni model okolja, morajo potekati trajno, avtomatično in spontano. Za delovanje te ravni socialne interakcije tudi ni potrebna zunanja kontrola ali zaščita. Posameznik je na njej dobesedno zlit s skupino - obeh elementov preprosto ni mogoče razločiti.

Čeprav socialna psihologija pozna človekovo odvisnost od socialnega okolja, kot tudi pomen socialne interakcije, pa vendarle ne vidi tega, da posameznika in socialnega okolja - v določeni dimenziji socialne interakcije, ni mogoče dihotomizirati. Seveda se mora človek vprašati, kako je mogoče, da do tega uvida ne pride, ko pa so znana vsa dejstva, ki do njega vodijo? Zdi se, da je najbolj verjeten odgovor preprosto ta, da v socialni psihologiji, kot tudi družboslovju nasploh, prevladuje implicitni miselni model o človeku kot biološko samozadostnem bitju, pri katerem je socialnost zgolj sekundarno nacepljena na biološko osnovo. V tem miselnem modelu sta posameznik in njegovo socialno okolje že uvodoma dihotomizirana - in zato druge možnosti preprosto ni mogoče videti, s tem pa tudi ne prave pomembnosti obravnavanih in podobnih skupinskih pojavov. Ta miselni model sicer dovoljuje videti človekovo determiniranost s socialnim okoljem, ki pa je vedno sekundarna. Dobra ilustracija za to so teorije socialnega učenja, med njimi npr. Rotterjeva. Po tem avtorju so

"biološke (prirojene) potrebe tiste, ki v glavnem oblikujejo vedenje v zgodnjem otroštvu. Izkušnje s socialnim okoljem, ki spremljajo zadovoljevanje teh potreb, ustvarijo popolnoma nove potrebe, psihične in socialne narave. Te nove, pridobljene potrebe se pozneje pokažejo pogosto kot močnejše od prvotnih, bioloških potreb" (v: Grabitz, 1985, 220).

Večina naučenega psihološkega vedenja ("learned psychological behavior") naj bi bila sestavljena iz šestih obsežnejših potreb, ki jih je sicer mogoče deliti še naprej. To so potrebe po priznanju in statusu, dominantnosti, neodvisnosti, zaščiti in odvisnosti, po ljubezni in sprejetosti ter po fizičnem udobju (Rotter 1971, 60). V takem modelu socialne potrebe sicer lahko postanejo eksistenčno pomembne - vendar le sekundarno. In tako hočeš nočeš ostaja odprto vprašanje, če je to potemtakem sploh nujno. Očitno je namreč vse odvisno od načina in kakovosti zgodnje socializacije, ali drugače, od načina in kakovosti socialnega učenja v tem obdobju. Na osnovi takega miselnega modela lahko nastanejo prepričanja, da je posameznik žrtev pritiska h konformnosti in da so socialne predstave, norme, vrednote in podobni pojavi sredstvo za redukcijo anksioznosti ali pa za poenostavljanje prekompleksnega okolja. V vseh teh primerih sta posameznik in socialni prostor dihotomizirana.

Piagetov model odnosa med organskimi regulacijami in kognitivnimi procesi ruši prav miselno paradigmo človekove biološke samozadostnosti. Socialna oprema po tem modelu ne postane eksistenčno pomembna zaradi otrokove zgodnje odvisnosti v izpolnjevanju osnovnih, biološko utemeljenih potreb, pač pa zaradi pomanjkljive biološke opreme. Izpolni namreč tisti del avtoregulacijskega sistema, ki ga biološka oprema pušča praznega, je pa za delovanje celotnega sistema, torej za eksistenco samo, nujno potreben. S tem pa postane dihotomizacija posameznika in socialnega okolja - v tej dimenziji - nemogoča. Posameznik lahko eksistira zgolj z opremo, katere nosilec je socialni prostor. Kot ga ni mogoče dihotomizirati od njegove biološke opreme (in morda raziskovati, kako ta oprema deluje na človekove intrapsihične procese), tako ga ni mogoče dihotomizirati od socialnega okolja. Tako kot biološki dejavniki, tudi del socialnih na posameznika ne vpliva, pač pa ga določa oz. konstituira. Prav v tem je

bistveni paradigmatški premik, ki ga lahko izpeljemo s pomočjo funkcije strukturnega modela okolja iz Piageve teorije. To seveda ne pomeni, da dihotomizacije posameznika in socialnega prostora ni v drugih dimenzijah, toda tu govorimo le o tistem delu človekove socialnosti, ki temelji neposredno na eksistenčno pomembni motivacijski osnovi.

Socialna oprema, pridobljena v obdobju zgodnje socializacije, potemtakem ni sekundarnega pomena, pač pa konstitutivnega. S tem se seveda njega vloga in funkcija obravnavanih pojavov v svojem bistvu spremenita. Socialni konstrukti, kot posebna oblika védenja, namreč niso več nekaj dodanega, kar ovira človekovo sposobnost objektivnega spoznavanja, pač pa sama osnova take dejavnosti. Ne gre torej za to, da se človek že v zgodnjem otroštvu naleze različnih vrednot, stereotipov, predsodkov in podobne iracionalne navlake, katerih se potem vse življenje ne more več znebiti in ki prekrivajo ter dušijo posameznikovo "spontanost", "pristnost" ali "resnično individualnost". V resnici človek brez take "navlake" sploh ne more živeti! Možnosti, da dihotomizacija posameznika in skupine v določeni dimenziji socialnega vedenja sploh ni mogoča, pa socialna psihologija ne vidi, niti je ne zna teoretično utemeljiti.³

Če so naši zaključki točni, potem seveda pomenijo, da je središče človekovega socialnega vedenja socialni agregat, ne pa posameznik znotraj njega. To naj bi, posebej za sociološko naravnano socialno psihologijo, sicer ne bilo nič novega. Paradigmatški premik pa seveda ni v ugotovitvi sami, do katere je končno mogoče priti že na osnovi nekoliko bolj sistematičnega opazovanja, ali pa na osnovi analize opravljenega empiričnega raziskovanja v socialni psihologiji. Stvari se pokažejo v drugi luči šele, ko jih pogledamo z vidika socialne motivacije in ugotovimo, da ni bistvena vsebina obravnavanih pojavov, pač pa njihova funkcija ter dinamika, ki iz nje izhaja. To šele pomembno spremeni razumevanje odnosa med posameznikom in socialnim okoljem ter pomena, ki ga ima za človekovo socialno vedenje socialni agregat, v katerem se nahaja. Problem, posebej klasične socialne psihologije, je v tem, da se je prav tej ravni odpovedala in s svojimi znanstvenimi prizadevanji ostala usmerjena predvsem na posameznika.

Če strnemo razmišljanje, lahko rečemo, da utegnejo biti tako socialne predstave kot tudi socialni konstrukcionizem zelo pomembni področji tako teoretičnega kot empiričnega socialnopsihološkega raziskovanja. Oba pojava sta skupaj s socialno realnostjo verjetno pomembnejša, kot se zdi na prvi pogled. Predvsem socialna realnost ni eksotična zbirka različnih človekovih kulturno pogojenih, neracionalnih posebnosti. Kar je pomembno, namreč ni njena pisana zunanost, pač pa njena funkcija. Ta, in ne vsebina, je ahistorična. To preprosto dejstvo naj bi bilo v socialnem konstrukcionizmu prezrto, verjetno zato, ker motivacijska osnova ni jasno določena. Glavni predmet socialnopsihološkega raziskovanja bi morala biti predvsem dinamika pojavov, ne pa toliko njihova vsebina. Ni torej pomembno, kako neka socialna skupina strukturira svoje okolje, pač pa predvsem dejstvo, da to mora narediti. Drugače, za socialno psihologijo ne bi smelo biti najbolj zanimivo, kakšne vrednote, norme, predstave, koncepte, stereotipe itd. lahko najdemo v določenem okolju. Veliko pomembnejši so procesi, s pomočjo katerih taki pojavi nastajajo, se vzdržujejo in spreminjajo. Sklepamo namreč lahko, da so prav ti procesi tisti, ki so v socialni psihologiji ahistorične in transkulturne narave, saj neposredno izhajajo iz eksistenčno pomembne motivacijske osnove, ki mora biti enaka za vse ljudi. To vsaj za klasično, eksperimentalno usmerjeno socialno psihologijo pomeni tudi nujen premik s preučevanja posameznika na preučevanje

³ Temu problemu, brez zadovoljivega odgovora, je bila 1986 npr. posvečena posebna številka *British Journal of Social Psychology* (Vol. 25, Part 3. Special issue: The individual- society interface).

socialne interakcije. Samo ta je lahko nosilec procesov, ki nas zanimajo. Posebej utegneta biti pomembna procesa normalizacije (oblikovanje norm in sorodnih pojavov) ter konformiranja. Niti o enem niti o drugem že na mezosocialni ravni, torej takoj ko zapustimo majhno skupino, pravzaprav ne vemo kaj prida.

ALI SOCIALNE PREDSTAVE IN SOCIALNI KONSTRUKCIONIZEM POMENIJO ZA SOCIALNO PSIHOLOGIJO BISTVENO NOVOST?

Končno nam ostane še vprašanje, če socialne predstave in socialni konstrukcionizem v socialni psihologiji predstavljajo pomemben konceptualni preobrat? Zdi se, da je odgovor na to vprašanje nikalen. Po eni strani oba pojava nista nič drugega kot zgolj možni konkretizaciji socialne realnosti. Po drugi strani moramo tudi ugotoviti, da podobne pojave v zgodovini socialne psihologije (in seveda sociologije) že poznamo. Taki so bili npr. Sherifovi koncepti, Meadov simbolični interakcionizem, v sociologiji je pa poleg Durkheimovih kolektivnih predstav treba omeniti vsaj še socialno konstrukcijo realnosti Bergerja in Luckmana. Glede na to, niti socialnih predstav niti socialnega konstrukcionizma ni mogoče razumeti kot nova odkritja. Očitno gre bolj za to, da se socialna psihologija znova vrača k skupinskim socialnim pojavom. Kot da se jim preprosto ne more izogniti. Ne glede na to, kakšnih problemov se lotimo na mikro-socialni ravni, in ne glede na to, kakšna vprašanja si zastavimo v zvezi s socialnim vedenjem posameznika, vedno znova se pokaže, da utegnejo biti najpomembnejši odgovori na bistvena vprašanja socialne psihologije skriti na višji ravni socialne interakcije. Taka vprašanja se nabirajo okoli osrednjega problema: kakšen je pravzaprav odnos med posameznikom in njegovim socialnim okoljem? Socialne predstave in socialni konstrukcionizem na to vprašanje ne odgovarjajo dovolj jasno in zaradi tega ne morejo pomeniti bistvenega konceptualnega premika v socialni psihologiji. Oba pojava sicer ugotavljata veliko odvisnost posameznika od socialnega okolja, kot tudi pomembnost socialne interakcije, vendar zaradi nepojasnjene motivacijske osnove za socialno psihologijo to ne predstavlja nič bistveno novega. Kar manjka, je jasna motivacijska osnova, s pomočjo katere bi bilo mogoče začeti razumevati in seveda tudi raziskovati dinamične dimenzije ne le teh dveh, pač pa tudi vseh ostalih pojavov, ki jih je mogoče uvrstiti v strukturni model okolja.

LITERATURA

- Allport Gordon W. (1968): *The Historical Background of Modern Social Psychology* V: Lindzey Gardner, Aronson Elliot: *The Handbook of Social Psychology*, Vol. I, second edition, Addison-Wesley Publishing Company.
- Andersen Milton L. (1994): *The Many and Varied Social Constructions of Intelligence*. V: Sarbin T. R., Kitsuse J. (ed.): *Constructing the Social*, Sage, London.
- Aronson E., Ellsworth P. C., Carlsmith J.M., Gonzales M. H. (1990): *Methods of Research in Social Psychology*, sec. ed., McGraw Hill, New York.
- Asch Solomon E. (1953): *Social psychology*, Second printing, Prentice - Hall, New York.
- Bečaj Janez (1993a): *Dvojna funkcija socialne interakcije*, 1. del, *Anthropos*, letnik 25, št. 1-2, 90-105.
- Bečaj Janez (1993b): *Dvojna funkcija socialne interakcije*, 2. del, *Anthropos*, letnik 25, št. 3-4, 138-153.
- Berger Peter L., Luckmann Thomas (1973): *The Social Construction of Reality*, Penguin University Books.
- Billig Michael (1988): *Social Representation, Objectification and Anchoring: A Rhetorical Analysis*. V: *Social Behaviour*, Vol. 3, 1-16.
- Billig Michael (1991): *Ideology and Opinions*. Sage. London.

- Buck Ross (1985): Prime Theory: An Integrated View of Motivation and Emotion. V: *Psychological Review*, Vol. 92, No. 3, 389-413.
- Farr Robert M. (1977): Heider, Harré and Herzlich on Health and Illness: Some Observations on the Structure of 'représentations collectives'. V: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 7, No. 4, 491-504.
- Farr Robert M., Moscovici Serge (1984): *Social Representations*, Cambridge University Press.
- Festinger Leon (1950): *Informal Social Communication*. V: Cartwright D., Zander A., *Group Dynamics*, A Harp International Edition, third ed., New York, 1968.
- Frey D., Irle M. (Hrsg.) (1984): *Theorien der Sozialpsychologie I, Kognitive Theorien*, Zweite Auflage, Verlag Hans Huber.
- Gergen Kenneth J. (1973): Social Psychology as History. V: *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 26, No. 2, 309-320.
- Gergen Kenneth J. (1985): The Social Constructionism Movement in Modern Psychology. V: *American Psychologist*, Vol. 40, No. 3, 266-275.
- Gergen K. J. (1989): Social Psychology and the Wrong Revolution. V: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 19, Issue No. 5, 463-484. Special Issue: Controversies in the Social Explanation of Psychological Behavior, Editors: John Rijsman and Wolfgang Stroebe.
- Gergen Kenneth, Davis Keith E. (1985): *The Social Construction of the Person*, Springer Verlag.
- Gergen Kenneth J., Gergen Mary M. (1986): *Social psychology*, Second edition, Springer Verlag.
- Gollwitzer Peter M., Wicklund Robert A. (1985): *Symbolische Selbstergänzung*. V: Frey D., Irle M. (Hrsg.), *Theorien der Sozialpsychologie III, Motivations- und Informationsverarbeitungs- theorien*, Verlag Hans Huber.
- Grabitz Hans-Joachim (1985): Die soziale Lerntheorie von Rotter. V: Frey D., Irle M. (Hrsg.), *Theorien der Sozialpsychologie II, Gruppen- und Lerntheorien*, Verlag Hans Huber.
- Herzlich Claudine (1975): *Soziale Vorstellung*. V: S. Moscovici (Hrsg.), *Forschungsgebiete der Sozialpsychologie I*, Athenäum Fischer Taschenbuch Verlag.
- Hewstone Miles, Jaspars Jos, Laljee Mansur (1982): Social representations, social attribution and social identity: the intergroup images of 'public' and 'comprehensive' schoolboys. V: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 12, 241-269.
- Jacobs Robert C., Campbell Donald T. (1961): The Perpetuation of an Arbitrary Tradition Through Several Generations of a Laboratory Microculture. V: *Journal of Abnormal and Social Psychology*, Vol. 62, No. 3, 649-658.
- Jahoda Gustav (1986): *Nature, Culture and Social Psychology*. V: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 16, 17-30.
- Jahoda Gustav (1988): *Critical Notes and Reflections on 'Social Representations'*. V: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 18, 195-209.
- Kuhn Thomas S. (1974): *Struktura naučnih revolucija*. Nolit, Beograd.
- Luckmann Thomas (1993): *Morals in Communicative Processes*. Conference on "The young people of Central and Eastern Europe. Social conditions and values in transition." Trento, October 8.
- Luckmann Thomas (1994): *On the Intersubjective Constitution of Morals* (February 9, 1994), rokopis.
- Montmollin Germain de (1977): *L'influence sociale*. Press universitaires de France, Paris.
- Morawski Jill G. (1986): *Contextual Discipline: The Unmaking and Remaking of Sociality*. V: R. Rosnow & M. Geordoudi (ed.), *Contextualism and Understanding in Behavioral Science*.
- Moscovici Serge (1984): The Myth of the Lonely Paradigm: A Rejoinder. V: *Social Research*, Vol. 51, No. 4, 939-967.
- Moscovici Serge (1985): Comment on Potter & Litton. V: *British Journal of Social Psychology*, Vol. 24, 91-92.
- Moscovici Serge (1988): Notes Towards a Description of Social Representations. V: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 18, 211-250.
- Moscovici Serge (1989): Preconditions for Explanation in Social Psychology. V: *European Journal of Social Psychology*, Vol. 19, Issue No. 5, 407-430. Special issue: Controversies in the Social Explanation of Psychological Behavior, Editors: John Rijsman and Wolfgang Stroebe.
- Moscovici Serge, Faucheux Claude (1972): *Social Influence, Conformity Bias, and the Study of Active Minorities*. V: *Advances in Experimental Social Psychology*, Vol. 6.
- Moscovici Serge, Ricateau Philippe (1975): *Konformität, Minderheit und sozialer Einfluss*. V: *Forschungsgebiete der Sozialpsychologie I*, Fischer Athenäum Taschenbücher.
- Parker Ian (1989): *The Crisis in Modern Social Psychology - and How to End It*. Routledge, London.
- Piaget Jean (1971): *Biology and Knowledge, An Essay on the Relations Between Organic Regulations and Cognitive Processes*. The University of Chicago Press.
- Pittman Thane S., Heller Jack F. (1987): Social Motivation. V: *Annual Review of Psychology*, Vol. 38, 461-489.

- Potter Jonathan, Litton Ian (1985a): Some Problems Underlying the Theory of Social Representations. V: British Journal of Social Psychology, Vol. 24, 81-90.
- Potter Jonathan, Litton Ian (1985b): Representing Representation: A Reply to Moscovici, Semin and Hewstone. V: British Journal of Social Psychology, Vol. 24, 99-100.
- Rotter B. Julian (1971): Clinical psychology, sec. ed. Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.
- Sarbin T. R., Kitsuse J. I. (1994): Constructing the Social. Sage, London.
- Schachter Stanley (1951): Deviation, Rejection, and Communication. V: Cartwright D., Zander A.: Group dynamics, New York.
- Schachter Stanley, Singer E. Jerome (1962): Cognitive, Social and Physiological Determinants of Emotional State. V: Gross D. Richard, Key studies in psychology, Hodder & Stoughton, London, 1990.
- Schellenberg James A. (1978): Masters of social psychology. Oxford University Press, New York.
- Sherif Muzafer (1967): Social Interaction, Process and Products. Aldine Publishing Company, Chicago.
- Tajfel Henri (1975): Soziales Kategorisieren. V: Forschungsgebiete der Sozialpsychologie 1, Fischer Athenäum Taschenbücher.
- Tajfel H., Turner J. C. (1986): The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. V Worchel S., Austin W. G. (eds): Psychology of Intergroup Relations, Nelson - Hall Publishers, Chicago.
- Thibaut John W., Kelley Harold H. (1959): The Social Psychology of Groups. John Wiley & Sons, Inc..
- Tomkins Silvan S. (1981): The Quest for Primary Motives: Biography and Autobiography of an Idea. V: Journal of Personality and Social Psychology, Vol. 41, No. 2, 306-329.
- Turner John C. (1991): Social Influence. Open University Press.
- Watzlawick Paul (1976): La realtà della realtà, comunicazione - disinformazione confusione. Casa Editrice Astrolabio, Roma.
- Weick Karl E., Giffillan David P. (1971): Fate of Arbitrary Traditions in a Laboratory Microculture. V: Journal of Personality and Social Psychology, Vol. 7, No. 2, 179-191.
- Wells Andrew (1987): Social Representations and the World of Science. V: Journal of the Theory of Social Behaviour, Vol. 17, No. 4, 433-446.
- Zvonarević Mladen (1978): Socijalna psihologija, II izdanje. Školska knjiga, Zagreb.